

NÉPRAJZ ÉS NYELVTUDOMÁNY

ЭТНОГРАФИЯ И ЯЗЫКОЗНАНИЕ
VOLKSKUNDE UND SPRACHWISSENSCHAFT

XXXIII.

SZEGED

1989 - 1990

A SZÉKELY ROVÁSÍRÁS¹

SZŐNYI-SÁNDOR KLÁRA

1. Azt az írásrendszert, amelynek áttekintő bemutatására vállalkoztam, a *székely* mellett nevezik *magyar*, *régi magyar*, *hun*, *hun-szkíta*, *hun-magyar* írásnak is – megfelelően annak, hogy az elnevezések használói milyen állásponton vannak a magyarság korai történetét illetően.² Az elnevezések közül komolyan csak a *székely* illetve a *magyar rovásírás* név jöhet számításba, *hunnak* és *szkítának* azért hívták ezt az írást, mert a magyarságot e népek utódjának tartották, a rovásírást pedig hun vagy szkíta örökségként fogták föl, amelyben a magyarok ősi dicsősége megtestesül. A *magyar* jelző azért védhető, mert ezzel az írással kizárólag magyar nyelvű szövegeket jegyeztek le. Azért követem mégis azt a hagyományt, amelyik a *székely* jelzőt használja, mert ennek az írásnak eddig csak Székelyföldről kerültek elő hiteles emlékei, amelyek pedig nem, azt is bizonyíthatóan székely származásúak írták. A korai források is mindig hangsúlyozottan a székelység körében ismeretes írásként említik.

Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy ennek az elnevezésnek a használata nem jelent állásfoglalást a székelyek eredetének sokat vitatott kérdésében. A székely rovásírás ma föltételezett elterjedtsége nem támasztja alá azt az elterjedt nézetet, hogy a székelység a magyarokhoz csak később csatlakozott, általában török

¹ A Kőrösi Csoma Társaság Szegedi Tagozatának 1990. május 3-i ülésén elhangzott előadás.

² Az írás nevében a *rovásírás* terminus állandó elem ugyan, de némi magyarázatot ez is igényel. Olykor megtévesztő lehet ugyanis, hogy nem válik világosan szét a *rovás* terminus két jelentése: ez egyrészt egy bizonyos írásmódot jelöl, amelyet akkor alkalmaznak, amikor egy szöveget valamilyen keményebb anyagba - fába, kőbe, csontba, acélba - karcolnak vagy vésnek. Bármelyik írásrendszert használják is ilyenkor, a betűk szükségszerűen szögletesek lesznek, mert az írás hordozójaként használt kemény anyag kényszeríti az írókat, hogy kerek formák helyett jóval könnyebben véshető szögletesebb jeleket írjon. A *rovásírás* kifejezés abban az esetben viszont már nem írásmód, hanem írástípus neve, ha egy ábécét kifejezetten úgy alakítanak ki, hogy betűit könnyű legyen majd keményebb anyagokba róni. Az ilyen ábécék betűformái akkor is szögletesek maradnak, amikor tollal papírra írják a jeleket - legalábbis egy ideig, amíg a tollal írás következtében az eredeti rovásbetűk el nem kezdenek torzulni. A rovás típusú írások az írás körülményeinek megfelelően nem kurzívák; a betűformák kialakításakor nemcsak a kör alakú vagy köríves formákat kerülik, hanem a vízszintes vonalakat is - erre azért van szükség, mert a vízszintes vonalak iránya fába rovás alkalmazásával megegyezne a rováspálcák rostjainak irányával, és ilyenkor a fából egész nagy darabok is könnyen kihasadnak. A rovás típusú írásrendszerek közül talán a germán rúnairás és a türk rovásírás a legismertebb, de ide sorolhatjuk a székely rovásírást is.

eredetűnek tekintett törzs lenne, és nem szól a másik fő nézet ellen sem, amely szerint a székelyeket a magyarság többi részéből szervezték a keleti gypűk védelmére, hiszen ez, a magyarság többi részétől kissé elszigetelten élő néprész kultúrájának egyéb vonásaiban is meg lehetőséget mutat, és ezek egy része biztosan jóval a honfoglalás utáni időkben került a székelységhez.

2. Az írás jellemzőinek vizsgálatakor figyelembe kell vennünk a székely rovásírás történetét is, amely két nagy részre osztható: az egyik a székely írás ma ismert ábécéjének kialakulásáig tart, a másikban ez az ábécé már csak kisebb mértékben módosult, az íráshoz tartozó szabályrendszer viszont éppen ebben a második szakaszban változott többit. Az első szakasz vizsgálata lényegében azonos a székely rovásírás eredetének kutatásával, a második szakasz pedig a székely rovásírás már kialakult jellemző tulajdonságainak: a betűformáknak és a szabályoknak a változása.

A székely rovásírás legszembevetőbb tulajdonsága talán betűnek szögleltessége, ami azzal magyarázható, hogy a betűket eredetileg fába vésték. Amint azonban rovókés és fapálca helyett kezdtek tollal és papírra írni a székely betűket, ezek alakja lassan megváltozott: a betűk kerekedni kezdtek, már a vízszintes vonalak sem kellett kerülni. A betűk alakjának megváltozásában nem kis szerepet játszott a latin írás hatása.

Az írás jobbról balra halad, ezt a sajátosságát a székely rovásírás mindvégig megőrizte. Mindössze két emlék van, amelyben a betűk a latin írás megszokott irányában balról jobbra haladnak, de ezekben az emlékekben sem a szabály figyelmen kívül hagyásával, hanem egyfajta „titkosítással” magyarázható az írás irányának megváltoztatása. A szavakat két vagy négy pontból álló elválasztó jelek különítették egymástól, ezeket később a latin írással megegyező megoldást alkalmazva szünettel helyettesítették.

Még egy olyan jellegzetessége van a székely rovásírásnak, amely nem változott: ez a betűk elnevezése. A székely rovásjeleknek nincs olyasfajta önálló nevük, mint például a héber, görög, vagy arab ábécé betűinck, az elnevezések inkább a latin ábécé betűneveihez hasonlítanak: a magánhangzókat nem nevezik el külön szóval, hanem minden magánhangzó önmege ne is egyben. (Tebát az /a/ fonémát jelölő betű neve nem az *alef*, *alif*, *alfa* névvel analóg, hanem egyszerűen *a*.) A mássalhangzók jelei pedig, hogy kiejtésük könnyebb legyen, kapnak maguk mellé egy magánhangzót, ahogyan a latinbetűs ábécékben, így a mai magyar ábécében is. Van azonban egy fontos különbség a latinbetűs ábécék és a székely rovásábécé betűnevei között. A latin ábécében az ejtéskönnyítő magánhangzó bizonyos

esetekben a betű elé olvasandó, például az <f> vagy az <r> nevében, más betűk esetében viszont a betű után, és a betű után olvasott ejtéskönnyítő nemcsak *é*, hanem *á* is lehet, mint a , <d> illetve a <h>, <k> betű megnevezésekor. A székely mássalhangzójelek ejtéskönnyítője viszont minden esetben *e*, és mindig a mássalhangzó elé kell olvasni.

A székely rovásírásban a magánhangzókat nem minden esetben kellett kiírni³ – hasonlóan más írásokhoz, melyek közül a legismertebb talán az arab, de ilyen a keleti türk rovásírás is. A magánhangzók kiírásának szabályai a fennmaradt emlékekben nem érvényesülnek ugyan teljes mértékben, de a régebbi emlékekből többé-kevésbé rekonstruálhatók. Úgy tűnik, eredetileg csak a hosszú magánhangzókat írták ki plene és azokat, amelyek szó végén álltak. (Ez utóbbira azért volt szükség, mert különben semmi sem jelezte volna, hogy a szó magánhangzóra végződik.) Később lassan a rövid magánhangzókat is kezdték jelölni, az *a* és az *e* hangok kivételével. A következő fázisban megjelent a kiírt *a* is, de az *e* még jó ideig tartotta jelöletlenségét, éppen annak köszönhetően, hogy a székely írás mássalhangzójeleinek neve mindig *e*-vel kezdődik. Abban az időben ugyanis, amikor feledésbe merült az a régi szabály, hogy a rövid magánhangzókat – nemcsak az *e*-t, egyiket sem – nem kell jelölni az írásban, ugyanakkor valahol homályosan még emlékeztek ilyesféle szabályosságra, az a gyakorlat terjedt el, hogy csak az *e* hangokat nem jelölték, úgy gondolva, hogy ezt minden székely mássalhangzójele inherensen tartalmazza. Végül azonban az olvasás megkönnyítésére már az *e* hangokat is kiírták.

A székely írásra jellemző tulajdonság az is, hogy az egymás mellett álló betűket, amennyiben ez lehetséges volt, összevontan írták, a már leírt betűk vonalát fölhasználták a következő betű írásakor. A ligatúrák megalkotásakor nem volt követelmény, hogy a fölhasznált és a szükséges vonal tökéletesen megegyezzen: a függőleges egyenest helyettesíthette ferde egyenes, sőt még köríves vonal is. Az így létrejött ligatúrák mindig a rovó önálló alkotásai voltak, használatuk nem volt kötelező, bár a fennmaradt székely rovásábécék általában bemutatnak egy-két mintát. Az írás későbbi szakaszában, a rövid magánhangzók szaporodó kiírásával párhuzamosan egyre nőtt a ligatúrák száma az ábécékben, és csökkent a szövegekben, az egészen kései kéziratokban már alig-alig találhatók meg. A két folyamat csak látszólag van egymással ellentmondásban: kezdetben az írás folyamatának termés-

³ Ezt a sajátosságot a szakirodalomban a nem a legszerencsésebben megválasztott *magánhangzó-ugrás* terminussal szokták jelölni.

zetes része volt a ligatúraalkotás, a székely rovásírást használók jól ismerték a betűösszevonások szabályait, nem volt szükség arra, hogy az ábécékbe egy-két példánál többet jegyezzenek, de tulajdonképpen ezek a jelek sem az ábécéhez tartoztak, inkább a szabályt magyarázó példaként foghatjuk fel őket. Később kezdték a ligatúrákat az ábécé részének tekinteni, és csak olyan ligatúrákat írtak le, amelyre volt példájuk – és ennek

hangérték	ligatúra	a ligatúrát alkotó betűk
ac	ſ	↑ +)
in	Λ	γ + Λ
bo	χ	∩ + χ
in	β	9 + Δ

Példák ligatúrák alkotására

megfelelően az ábécékben is továbbhagyományozták az általuk ismert összes ligatúrát. Végül, ismét csak az olvasás megkönnyítése céljából, a betűösszevonások helyett inkább önállóan írták ki a ligatúrát alkotó betűket.

A székely írás sajátosságainak felsorolásakor általában megfigyeljük arról, hogy a hosszú mássalhangzókat, a már ismertetett helykímélő megoldásokkal összhangban, betűkettőzés nélkül, egyetlen mássalhangzójellel írták eredetileg, ellentétben a kései emlékek gyakorlatával.

A székely rovásírás tulajdonságainak megváltozása azzal van összefüggésben, hogy az írást tollal és tintával kezdték írni: ez nemcsak a betűformák változását idézte elő, hanem szükségtelenné tette azokat a megoldásokat, amelyek fába rováskor helyet takarítanak meg és megkönnyítik az író munkáját, mert nem kell kiírnia a magánhangzókat, mert fölhasználhat már meglévő vonalakat a következő betű írásakor, vagy mert a geminált mássalhangzókat is elég egyetlen betűjellel jelölnie. Tollal írni sokkal kevésbé fáradtságos munka, mint a betűket fába róni vagy kőbe vésni, ezért el lehetett térni a korábbi szabályoktól, amelyek rováskor praktikusak voltak ugyan, de a szövegek megértését mindenképpen nehezebbé tették. A régi szabályosságok eltűnésében szerepe volt annak is, hogy a 16–17. század fordulója után jóformán csak a kuriózumok iránt érdeklődő tudósok hagyományozták az írást, nem is ismerve valódi szabályait; a székely rovásírás hétköznapi használata ekkorra már csaknem teljesen megszűnt.

3. A székely rovásírás emlékei közül a legkorábbi a 15. század közepéről származik, de a székelyek írására vonatkozóan már régebbi korokból is vannak adataink. Az első Kézai Simon 13. századi krónikájából való, később a Képes Krónika szerzője, Thuróczy, Bonfini, Benczedy Székely István, Verancsics Antal,

Szamosközi István is említi. Ezek a szerzők vagy a magyarság ősi, Ázsiából hozott, de csak a székelyek által megőrzött hagyatékának gondolták a fára rótt jegyeket, vagy mint a szerintük hun eredetű székelyek hunoktól örökölt ábécéjét említik. A felsorolt szerzők kiemelik, hogy az íráshoz a székelyek nem tollat és tintát használnak, sajátos jegyeiket fapálcákra vésik. Ebben a korban még valószínűleg viszonylag széles körben használták Székelyföldön a rovásírást, bár a krónikás említéseken kívül sajnos nagyon kevés emléke maradt ennek: a rovásbotok elvesztek, elkorhadtak, éppen ezért a székely rovásírás valódi használatáról keveset tudunk.

A krónikások följegyzésein kívül mindössze két emlék bizonyítja, hogy általában fába rótták a székely írás-jeleket. Az egyik egy ábécé, amely a székely rovásírás jelenleg ismert legkorábbi biztosan datálható emléke. Ez az ábécé csak kéziratban maradt ugyan fenn, és ennek megfelelően természetesen tollal írták, de írásakor gondosan ügyeltek arra, hogy a betűk formája pontosan megfeleljen a fába rótt betűknek. Nagyon valószínű, hogy az ábécét, amely a 15. század közepéről származik, olyanvalaki másolhatta egy rováspálcáról, aki nemigen ismerte a székely betűket. Ellenkező esetben, ha ismerte volna a másolt ábécé grafémáit, tudta volna, hogy egy-egy betű leírásakor melyek azok a jegyek, amelyek fontosak, és melyek azok, amelyekre nem kell ügyelni. Ebben az esetben valószínűleg szabadabban kezelte volna a tollat, és nem másolta volna olyan kínos pontossággal a rováspálcán látott jeleket. A rovásbetűk mellett megtalálható latin betűs fölöldásuk is.

Fontos még szólni az ábécé megtalálási helyéről, mert nem Székelyföldön került elő, hanem a csehországi Nikolsburgban. Elképzelhető, hogy ide humanista tudósok közvetítésével került (RÓNA-TAS 1985–86), akik fölfigyeltek arra, hogy a székely jeleket ugyanúgy jobbról balra írják, mint a héber betűket. A székely ábécé alatt ugyanis egy héber betűsor szerepel, és nem lehetetlen, hogy aki e két ábécét egymás alá írta, az a magyar és a héber nyelv rokonságának bizonyítékát látta ezekben az ábécékben.⁴

A másik emlék, amely a fába rovás emléket megőrizte, több szempontból is jelentős. Ez a székely írás leghosszabb fennmaradt emléke, ráadásul elég korai is. Egy olyan naptárt tartalmaz, amelynek eredetijét föltéhetőleg a 13. század végén, a 14. század elején írták, ezt rótták újra – talán többször is. A megőrzött szöveg a 15. század végéig keletkezett. A naptárban a nem mozgó egyházi ünnepek és

⁴ A Nikolsburgi Ábécé felfedezéséről és az emlékről magáról ld. JAKUBOVICH 1935: RÓNA-TAS 1985–86.

szentek ünnepnapjai találhatók, minden ünnep fölött kis vonalkák jelzik, hogy az adott ünnepnaptól hány napra esik a következő ünnep. Abból, hogy a naptár milyen ünnepnapokat tartalmaz, arra lehet következtetni, hogy ferencesek készítették, a magyar egyház naptárát követve. A rovásnaptár a szentek nevét nem az akkor megszokott latin alakban közli, szerzője magyaros névalakokat használ, így a csaknem azonos korú Müncheni Kódex-naptárral, Batthyány Boldizsár misekönyvének naptárával és a Winkler-Kódex naptárával együtt az első magyar nyelvű naptárok egyike.

Sajnos az a rovásbot sem maradt fenn, amelyre a naptárt rótták, az emléket egy olasz polihisztor kézirata őrizte meg. Luigi Ferdinando Marsigli gróf mint a császári sereg tisztje, hadmérnökként járt Székelyföldön 1690-ben, ekkor bukkant rá Gyergyószentmiklós környékén a naptárt tartalmazó rovásbotra. A rajta látott jeleket híven lemásolta ugyan – ahogyan ő nevezi – „a nagy botról”, de csak a kéziratot küldte el bolognai könyvtárába, magát a rovásbotot nem. Marsigli kézirataiban a naptáron kívül is vannak még rovásbetűs szövegek. Két lapon Jézus életével kapcsolatos hely- és személynevek találhatók, egyen valószínűleg egy ima (ennek szövege azonban jórészt olvashatatlan), és egy székely ábécé is tartozik a kézirathoz. Ezek a részek azonban lehetnek későbbiek is a naptárnál, és azt sem lehet tudni, hogy Marsigli ezeket is a rovásbotról másolta, vagy lejegyzésükkor más forrást használt.

Ugyancsak egy érdeklődő külföldi tudósnak köszönhető a második leghosszabb emlék megmentése, amely csak néhány évvel fiatalabb az előbb említett Bolognai Rovásemléknél. Ez a tudós Hans Dernschwam volt, a Fuggerek magyarországi bányáinak ügyintézője, aki részt vett a II. Szulejmán szultánhoz küldött követségben. A szokásnak megfelelően őket is az Elçihanban, a Követek Házában szállásolták el. Dernschwam az istálló külső falán, nem sokkal a föld fölött különleges írásjeleket talált, amelyeket lemásolt naplójába. A felíratot megfejteni nem tudta, és tudósítása szerint a követség tagjai közül senki sem értette a jeleket – ez azért érdekes, mert a követség egyik vezetője az a Verancsics Antal esztergomi érsek volt, aki egy székelyekről írott följegyzésében megemlíti a székelyek írását is. Így arra kell gondolnunk, hogy Verancsics vagy nem látta a Dernschwam által lejegyzett szöveget, vagy csak hírből ismerte a székely rovásírást. Ez a felírat is csak kéziratban maradt fenn, mert a Követek Háza 1865-ben leégett.

A felíratban egy Kedei Székely Tamás nevű lovász tudósít arról, hogy „Szelimbök”, azaz Szelim szultán ott tartotta fogva László király öt követét, köztük Bélai Barnabást, a követség vezetőjét. Székely Tamás megjelölte az időpontot is,

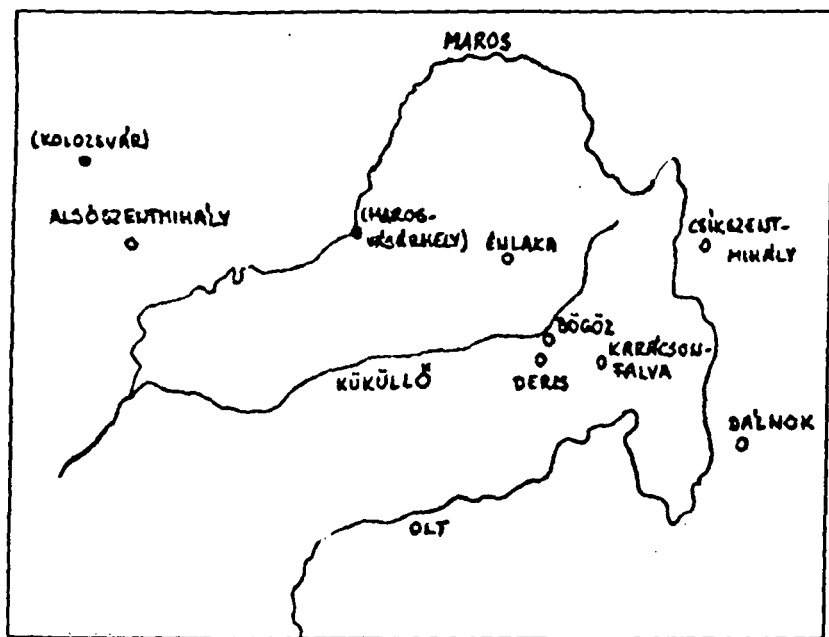
amikor az írást végezte: 1515. Bélai Barnabás más forrásokból ellenőrizhetően valóban Ulászló törökországi követe volt. Igaz, őt Beyazit szultánhoz küldték, de mire Konstantinápolyba ért, a szultánt meggyilkolta fia, II. azaz „Vad” Szelim, és 1512-től ő uralkodott. Hogy uralmát semmi ne veszélyeztesse, őt unokatestvérét és két testvérét is megölette. Szelim nem akarta azonban, hogy tetteit a magyar követekek hírül vigyék Nyugatra, ezért fogva tartotta őket, de nemcsak két évig, ahogyan a feliratban olvasható, hanem hétig, sőt még déli hadjárataira is magával vitte a követeket.

Az Isztambuli Felirat érdekessége az, hogy a sorokat balról jobbra kell olvasni. Néhány jel azonban arra utal, hogy az írás készítőjének is szokatlan volt ez az irány, és nagyon valószínű, hogy Székely Tamás azért írt a szokásostól eltérően, mert titkosítani akarta a szöveget: ezért nemcsak az írás irányát változtatta meg, hanem a betűket tükrözte is függőleges tengelyükre.⁵

A székely rovásírás ma ismert régebbi emlékeinek legnagyobb részét székelyföldi templomokban találták. Ezek nemcsak megtalálási helyüket, hanem tartalmukat tekintve is egy csoportba tartoznak. A feliratokon mindig valamilyen személynév szerepel, és a rovásírással készült írás mellett többször latinbetűs szöveg is olvasható, amely évszámot, esetleg nevet is tartalmaz. Az évszámok mindig a templom felújításának évét jelölik meg, és a rovásírással írt név föltehetően a felújítást végző mesterek neve, általában kiegészítve még egy két szóval, például az ebben a kategóriában leghosszabb Csíkszentmihályi Felirat értelmezése a következő: *Úmak születésétől fogván imak ezer ötszáz egy esztendőbe. Mátyás, János, István kovács csinálták, Mátyás mester, Gergely mester csinálták.* Az ide tartozó emlékek közül a legkorábbi az 1495-ből származó Homoródkarácsonyfalvi Felirat, a legkésőbbi az 1668-as Énlaki Felirat. A különböző technikával készített – karcolt, festett vagy krétával rajzolt – templomfeliratok között van olyan is, amelyet nem sikerült még kielégítően megfejteni, de nagyon valószínűnek tűnik, hogy tartalmilag ez az emlék is ide tartozik.⁶

⁵ Az Isztambuli Feliratról részletes információkat ad BABINGER 1913; SEBESTYÉN 1915. 25–27. 69–81.

⁶ Az ide tartozó emlékek a következők: Homoródkarácsonyfalvi Felirat (15. sz. vége); Csíkszentmihályi Felirat (1501); Székelyderzsi Felirat (16. század eleje, esetleg még korábbi); Bögözi Felirat (16. sz.); Dálnoki Felirat (1526); Aranyosszentmihályi Felirat (a 16–17. sz. fordulóján és 1670 között); Énlaki Felirat (1668). Részletesen ld. NÉMETH 1945. SZABÓ 1866b, 107–115, 242–244, 251–257, 259; SEBESTYÉN 1915, 57–68; NÉMETH 1926–32. JAKUBOVICH 1932; PAIS 1932; Cs. SEBESTYÉN 1952. SZIGB-

A templomfúrások lekövetési

Élesen elkülönül az eddig felsorolt emlékektől az a szinte ellenőrizhetetlen számú ábécé és kisebb rovásírásos följegyzés, amelyeket már papírra írtak, és közvetve vagy közvetlenül Telegdi János 1598-ban megjelent rovásírás-tankönyvére vezethetők vissza, melynek címe *Rudimenta priscae hunnorum linguae* volt. A latin nyelven írt könyvecskének eddig egyetlen nyomtatott példánya sem került elő, de hogy sűrűn másolták, számos kézirat bizonyítja.⁷ Telegdi, bár nem tökéletesen, de ismerte a székely rovásírást, és továbbadásra érdemesnek tartotta, mert mint a

ihy 1930; JAKUBOVICH 1931. BENKŐ 1981. BENKŐ 1972. SZABÓ 1864, 1866b, 115–117; SEBESTYÉN 1915, 118–122; FERENCZI 1936; FERENCZI G. 1971.

⁷ Telegdi művének kéziratai Hamburgból, Giessenből, Marosvásárhelyről (SEBESTYÉN 1915, 91–117), Fogarásról és Nagyenyedről (kettő) kerültek elő (JAKUBOVICH 1935; MUSNAI 1936).

könyv címe mutatja, a székelyek írását ő is hun örökségnek vélte. Az írás szabályait a korabeli grammatikakönyvek mintájára írta le kérdések és feleletek formájában. A leíráshoz természetesen ábécét is mellékel, a szabályok megértését rovásbetűkkel írt példákkal segítette, és munkája végén írásmutatványt is közölt. Telegdi munkája széles körben ismertté vált, és ezzel elkezdődött a székely betűk torzulása és régi szabályainak megváltozása. Részben már Telegdi maga átalakította kissé a betűformákat – könyvében meg sem említi, hogy a bemutatott jeleket eredetileg nem papírra írták. Követői még tovább „díszítették” a jeleket, és lassan Telegdi egyetlen szabálya is feledésbe merült.

Mégis a Rudimentának köszönhető, hogy a székely rovásírás továbbélt, mert hagyományon alapuló használata Székelyföldön lassan megszűnt. Gyakorlatilag Telegdi munkája illetve az ezt követő ábécék tették lehetővé, hogy a székely rovásírást ne kelljen fölfedezni, hiszen ismerete folyamatos maradt, még ha csak titkosírásnak használták is a kuriózumokat kedvelő és gyűjtő tudósok.

A tudós használattal van összefüggésben, hogy a székely rovásírás történetében megjelentek a hamisítványok is a 18. század végétől kezdve. A hun-magyar írásnak tartott jelek kiválóan alkalmasak voltak nemesi családok ősiségének az igazolására, például nyírfakéregre írva. A millennium körüli években aztán ismét nagy kedvvel gyártottak „évszázados örökségeket” (vö. SZABÓ 1866b, 119–130; SEBESTYÉN 1915, 10, 14–15, 17–22, 65–66).

Századunkban a székely rovásírás története csaknem kizárólag az emlékek fölfedezésére és tudományos feldolgozására korlátozódott, használata mégsem veszett ki: a cserkészek titkosírásként tanulták meg, ennek egyik következményeképpen keletkezett a többször is fölfedezett Margitszigeti kő, amit néhányan Attila sírkövének gondoltak, de újra és újra kiderült róla, hogy csak két egykori cserkészfiú véste nevét a kőbe (LIGETI 1925, LÁSZLÓ 1975).

4. A székely rovásírással kapcsolatos kérdések közül talán a legizgalmasabb, de mindenképpen a legvitatottabb az írásrendszer eredete.

A székely rovásírást próbálták levezetni mindenféle írásokból, tudományos igénygel azonban eddig csak egy elmélet született, amely szerint a székely rovásírás a türk rovásírással összefüggésben. Amikor ezt az elméletet NAGY GÉZA először megfogalmazta 1890-ben, már jó ideje ismertek voltak az Orhon folyó mel-

lett talált kőbe vésett feliratok, de nem fejtették meg őket, csak néhány év múlva.⁸ Azóta a székely rovásírás eredetére vonatkozó elmélet bővült ugyan új elemekkel, de lényegében nem változott. A türk rovásírásról viszont jóval többet tudunk, mint száz évvel ezelőtt.

Akik a székely rovásírást az orhoni feliratok írásával kapcsolták össze, kénytelenek voltak elfogadni, hogy a türk feliratok betűi és a székely jelek között csak kettő van, amely alakját és hangértékét tekintve is megegyezik, az <s> és az <n>. Később újabb két egyezés mutatkozott az orhoni feliratoktól csak igen kis mértékben különböző jenyiszeji sírfeliratok betűivel (az <š> és <ë> jele azonos a székely írás megfelelő jelével). NÉMETH, aki Nagy Géza elméletét fejlesztette tovább, kisebb torzításokkal további jeleket is próbált levezetni a türk betűkből (1917–20; 1971), de még az így föltételezett egyezések száma sem volt elegendő ahhoz, hogy a székely ábécét közvetlenül az orhoni és jenyiszeji feliratok betűiből lehessen származtatni. Gondot okozott a nagy földrajzi távolság és az a hét évszázados űr is, amely a székely rovásírás emlekeit a türk rovásírások emlékeitől elválasztja. (A két írásrendszer grafémakészlete, valamint Nagy és Németh egyeztetései a 78. oldalon lévő táblázatban láthatók.)

A kutatást három tényező viheti előbbre. Az egyik az a felismerés, hogy a székely rovásírást sem, és a keleti türk rovásírást sem ma ismert formájában kell összevetnünk, mert a jelenlegi betűkészlet mindkettő esetében több fázisban alakult ki. Ha a keleti türk ábécé későbbi rétegeit leválasztjuk, a megmaradt betűkészlet arra utal, hogy a keleti törökök a nyugati törökség közvetítésével jutottak írásukhoz (RÓNA-TAS 1987).

A székely rovásírás belső története még éppen hogy csak kezd kirajzolódni. A székely betűk rendszere minden valószínűség szerint többször is átalakult. Az első változtatás akkor következhetett be, amikor a török nyelv lejegyzésére használt írást megpróbálták alkalmassá tenni arra, hogy magyar szövegeket írjanak vele. Az írás ekkori átalakítóinak szüksége volt olyan jelekre, amelyekkel a törökben ismeretlen, de a magyarban meglévő hangokat jelölhették. Ehhez fölhasználhatták azokat a betűket, amelyek a magyarban ismeretlen török hangok jelölésére szolgáltak, így nem volt rájuk szükség, átvehettek betűket más ábécéből, és a már meglévő betűkből mellékjelekkel új betűket alkothattak. A székely rovásírás megal-

⁸ Nagy Géza csak THOMSEN megfejtései után, 1895-ben publikálta téziseit, amelyeket 1890-ben csak előadás formájában tett közzé az Akadémián.

kotói éltek is ezekkel a lehetőségekkel: az általánosan elfogadott nézet szerint kölcsönöztek jeleket a glagolita ábécéből, és több olyan betűje is van a székely alfabétumnak, amelyet már meglévő betűkből alakítottak ki. Ezek közé tartozik például az <n> jeléből kialakított <n'>, vagy a <d>-ből alkotott <d'>. Az ábécészerkesztők tudatosságára utal az is, hogy a székely írás betűi grafikailag egységes képet mutatnak. Ez jól megfigyelhető az <š>, <g>, <l> vagy az <r>, <č>, <z> betűk esetében.

Még nem világos, hogy ezeket a változtatásokat hány fázisban és mikor hajtották végre. Ebben a kérdésben némi segítséget nyújt a magyar nyelv története is: figyelemmel kell lennünk például

) <n> - D <n'>		
† <d> - † <d'>		
Λ <š>	Λ <g>	Λ <l>
H <r>	H <č>	H <z>

arra, hogy a székely írás betűkészlete pontosan tükrözi azt a hangállományt, amely a magyar nyelvet ma is jellemzi, és amely csak az ómagyar kor végére alakult ki. Mindebből viszont az is következik, hogy a székely rovásírás ma ismert ábécéjének kialakítása nem történhetett ennél a kornál – tehát a 13. század második felénél – korábban.

Segíti a kutatást továbbá az a fölismerés, hogy a székely és a türk rovásírás kapcsolatának pontosabb meghatározásához nemcsak e két írásrendszer betűit hasonlíthatjuk össze, hanem grafotaktikai jellemzőiket is. A hasonlóságok közé tartozik az – azon kívül, hogy mindkettő rovás típusú írás és írásirányuk is megegyezik –, hogy mindkét írásban szóelválasztó pontokkal különítik el egymástól a szavakat; az orhoni feliratokon a magánhangzók kiírásának a szabályszerűségei emlékeztetnek a székely írás tendenciáira (ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy ezek a szabályosságok mindkét oldalon csak rekonstrukció eredményei, a fennmaradt emlékekben már nem kizárólagos érvényűek – talán soha nem is voltak, de a kikövetkeztethető elvek közel állnak egymáshoz). Fontos azonosság az is, hogy a betűk kiolvasásakor mindkét írásban a mássalhangzó elé olvassák az ejtéskönnyítőt, és hogy a hosszú mássalhangzókat is csak egy betűvel jelzik.

A keleti türk ábécé talán legsajátosabb tulajdonsága az, hogy néhány mássalhangzójelének két változata van: ezek közül az egyiket mély, a másikat magas hangrendű szavakban használják. Ezt a magas-mély oppozíciót nem találjuk meg a székely alfabétum mássalhangzó-grafémái között. Hiánya magyarázható azzal

a hipotézissel, amely szerint ez az oppozíció nem tartozik a keleti türk ábécé legrégibb rétegéhez (RÓNA-TAS 1987).⁹

Mind a székely, mind a keleti türk rovás-ábécében találhatók olyan betűk, amelyek más-salhangzó-kombinációkat jelölnek. A köztük lévő kapcsolat – ha van ilyen egyáltalán –, nem világos.

	székely	keleti türk
ı	–	M
ab	𐰇	–
at	–	}
u	𐰆	⊙

Más-salhangzó-kapcsolatot jelölő betűk

A székely rovásírás eredetének kutatását előrevívó harmadik tényező az, hogy az utóbbi évtizedekben Kelet-Európából, a nyugati törökség egykori szállásterületéről egyre nagyobb számban váltak ismertté olyan rovásírásos feliratok, amelyek nem a jól ismert orthoni ábécé betűivel készültek. Ezeket a földrajzilag öt nagy csoportra osztható emlékeket még nem sikerült kielégítően megfejteni, az azonban világossá vált, hogy a székely rovásírás közelebbi kapcsolatát itt, és nem Belső-Ázsiában kell keresnünk. Annak, hogy az előbb mégis a keleti türk írásrendszer sajátosságaival vettem össze a székely írást, két oka van. Egyrészt az, hogy a nyugati türk rovásírásokat tulajdonképpen már fölfedeztünk, de még jórészt ismeretlennek kell tekintenünk; másrészt az viszont valószínűnek látszik, hogy a keleti és nyugati rovásírások összefüggenek, és valószínűnek tűnik az is, hogy ezek az írások rendszerükben nem állnak nagyon távol egymástól.

⁹ A székely ábécé egy eleme az általánosan elfogadott nézet szerint egy korábbi magas-mély graféma-korreláció maradványa. A minden helyzetben /k/ fonémát jelölő, e ejtéskönyvitővel olvasandó <k> mellett létezik ugyanis egy betű, amely kizárólag az ak hangkapcsolatot jelöli, ez azonban soha nem jelenik meg az emlékekben mint az "általában hátulképzett k" jele. Ez azt mutatja, hogy az ejtéskönyvitő a nagyon korán a betű inherens részévé vált. Az <ak> jel valóban egy magas-mély graféma-oppozíció veláris tagja lehetett, de nem találunk érveléssel mellett, hogy ezen kívül hasonló oppozíció létezett volna a rendszerben. Az oppozíció a /k/ fonémák veláris-palatális alternánsainak jelölésében is részben ezért szűnhetett meg korán, részben azért, mert a graféma-oppozíció mögött hiányzott a háttér, a /q/-/k/ fonéma-oppozíció. Ez utóbbi tényből arra is következtethetünk, hogy az <ak> jel a székely ábécé legrégibb rétegéhez tartozik. Nincs viszont okunk arra, hogy ezt a betűt a keleti türk ábécé magas-mély más-salhangzó-párjaival hozzuk összefüggésbe, mert az arameusban jól ismert a q-k fonémák és grafémák szembenállása, és mivel a székely rovásírás végső forrása valószínűleg az arameus, föltelelezhető, hogy ezt az oppozíciót a székely grafémasor az arameusból örökölte.

A székely rovásírás eredetével szoros összefüggésben áll az a – már érintett – kérdés, hogy kezdettől fogva csak a székelység ismerte-e a rovásírást, vagy az egész magyarság, de csak a székelyek őrizték meg? Ez a kérdés egyben fölveti azt a problémát is, hogy hozzásegít-e a székely rovásírás eredetének kutatása a székelyek eredetének tisztázásához.

Azt a nézetet, hogy a székelynek nevezett írás valamikor az egész magyar-ság szellemi kincse volt, az egy érv támasztja alá: ha elfogadjuk, hogy a török eredetű *betű, ír, szám* szavak átvétele mögött művelődéstörténeti háttérként a székely rovásírás őisének megismerése áll. Amennyiben ezt sikerül igazolni, a székely rovásírás eredete nem sokat árul el a székelyek eredetéről.

A másik hipotézis, amely szerint csak a székelyek ismerték ezt az írást, az eddig előkerült emlékek lelőhelyeinek térképe alapján védhető, és emellett szól, ha a krónikák tudósításait (hogy a fába rótt jeleket csak Székelyföldön használják) visszavetítve is érvényesnek tekintjük. Ha ebből a nézetből indulunk ki, a következő kérdésre is választ kell keresnünk: a székelyek csak a honfoglalás után, vagy még előtte jutottak az írás birtokába. A székelység eredetére nézve csak az utóbbi esetben vonhatunk le következtetést: ha ugyanis a rovásírást mindig csak a székelység használta, és ismerte már a honfoglalás előtt is, akkor föl kell tételeznünk, hogy a székelyek a magyarság többi részétől eltérő eredetű népcsoport utódai.

Azt hiszem, hogy a fölített kérdésekre a jelenleg ismert adatok alapján és a kutatások állása szerint még nem tudunk megalapozott választ adni. A sok bizonytalanság és a sok megválaszolatlan kérdés azonban nem változtat azon a tényen, hogy a székely rovásírás megalkotói létrehozták azt az írásrendszert, amely már jóval mai, meglehetősen későn kialakult ábécénk előtt is tökéletesen alkalmas volt a magyar nyelv lejegyzésére. Összeállítói arra törekedtek, hogy ez az írás egyértelmű legyen, minden fonémának legyen önálló jele, és minden fonémának csak egy jele legyen. Próbálkozásuk sikerrel járt, ennek köszönhető, hogy a magyar nyelv rendelkezett egy saját ábécével.

A táblázat tartalmazza a székegy, az orhoni és a jenyiszjei betűsort, megjelölve azokat a betűket, amelyeket Nagy Géza (1895), illetve Németh Gyula (1917-20, 1971) közös eredetűnek gondolt.

	Ábécé			Figyeztette	
	Székegy	Orhoni	Jenyiszjei	Nagy G.	Németh
a	q	ſ	ſ		
b	x	o 8	o 8	• (b ²)	• (b ²)
c	†	-	-		
č	h	λ	λ		
d	t	ß x	ß x	• < t ¹	• (d ²)
d'	f	-	-		
ä	z	ſ	ſ		
e	8 I	-	8		•
f	θ				
g	Λ	γ α	γ' α	• < k ²	• (g ²)
h	8 I	-	-		
i	1	Γ	Γ	•	•
y	1 T	o 9	o 9	• (y ²)	• < i
k	o	γ α β	γ α β	• < ik	• < ik
ak	λ	h	h	• (k ¹)	• (k ¹)
l	Λ	γ γ	γ γ		
l'	o	-	-		
m	8	9	9		
n)) h) h	• (n ¹)	• (n ¹)

	Ábécé			Figyeztette	
	Székegy	Orhoni	Jenyiszjei	Nagy G.	Németh
a'	o	3	-		
η	-	γ	γ		
o	o	>	>	•	
ö	xx	γ	γ		
p	4	1	1	•	•
r	h ,	γ γ	γ γ	• (r ¹)	• (r ¹)
s	l	γ l	γ l	• (s ²)	• (s ²)
š	Λ	γ -	γ Λ	• < š	• (š ²)
t	γ	8 h	^ h	• (t ²)	
t'	x	-	-	• < d ²	
u	□	>	>		
ü	z	γ	γ	•	•
v	h	-	-		
z	h	γ	γ		
ž	γ	-	-	• < ž	• < ž
h	-	h	-		
mb	8	-	-		• < Yen < m >
nž	-	3	3		
nk	5	o	o		

IRODALOM

- BABINGER, F. (1913). Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből. *Ethnographia*, 129-139.
- BENKŐ E. (1972). Egy újabb rovásírásos emlék Erdélyből. *MNy*, 453.
- (1981). Középkori feliratok Dálnokon. *Korunk*, 138-145.
- CS. SEBESTYÉN K. (1952). A székely-derzsi rovásírásos téglák kora. *MNy*, 86-88.
- FERENCZI S. (1936). Az énlaki rovásírásos felirat. Kolozsvár.
- FERENCZI G. (1971). Kiegészítések az énlaki rovásírásos felirat megfejtéséhez: A Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve. Tanulmányok, közlemények. 1971. október. Csíkszereda.
- JAKUBOVICH E. (1931). A bögyözi székely rovásbetűs felirat. *MNy*, 81-84.
- (1932). A székely-derzsi rovásírásos téglák. *MNy*, 264-274.
- (1935). A székely rovásírás legrégibb ábécéi. *MNy*, 1-17.
- LASZLÓ Gy. (1975). Két hamis rovásszövegről. *MNy*, 143-149.
- LIGETI L. (1925). Újabb magyar rovásírásos „emlékek”. *MNy*, 50-52.
- MUSNAI L. (1936). Székely rovásírásos emlékek. *MNy*, 229-233.
- NAGY G. (1895). A székely írás eredete. *Ethn.*, 269-276.
- NÉMETH Gy. (1917-20). A régi magyar írás eredete. *NyK*, 21-44.
- (1926-32). A csíkszentmihályi felirat. *KCSA* 2, 434-436.
- (1934). A magyar rovásírás. A magyar nyelvudomány kézikönyve 2/2. Budapest.
- (1945). A székely rovásírás új emléke: a homoródkarácsonyfalvi felirat. *MNy*, 11-16.
- NÉMETH, J. (1971). The runiform inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the runiform scripts of Eastern Europe. *ALH*, 1-72.
- PAIS D. (1932). Derzs apa-pap. *MNy*, 274-277.
- RÓNA-TAS A. (1985-86). A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. *NéprNytud.*, 173-179.
- RÓNA-TAS A. (1987). On the development and origin of the East Turkic „runiform” script. *AOH*, 7-14.
- SEBESTYÉN Gy. (1915). A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest.
- SZABÓ K. (1864). Az énlakai egyház és székely betűvel írt felirata. *Koszorú*, 522-523.
- SZABÓ K. (1866). A régi hun-székely írásról. *Budapesti Szemle* 6, 106-130, 233-237.
- SZIGETHY B. (1930). Rovásírás a bögyözi freskón. *ErdMúz*, 368-369.